

TERMÉS

Isten hozta vendégeinket Hajdú-Bihar megyében!

A Bihari Hegyköz történeti demográfiája

A mai Románia nyugati határvidékén elhelyezkedő kistérség múltjának kutatása nem tanulságok nélküli feladat. Magában rejtje a nagyobb régió, az Erdély előterében lévő Partium történetének menetét is. A magyarság be- (vagy le)telepedése, a kereszténység felvétele és az államalapítás folyamata, az intézmények megszilárdulása, majd a török kori és a függetlenségi harcokhoz köthető pusztulása és részbeni felértékelődése, később a térség újra népesedése és polgárosodása, végül pedig egy új államalakulathoz való csatolása, máig ható jelenségeket hordoznak „Egyszer fent, máskor lent.” Ez a hangzatos mondat egyszerre utalhat a térség jelentőségére és az itt élő népesség demográfiai folyamataira és településszerkezetére is.

Írásom célja: megvilágítani azt, hogy egy fejlődő és több városias településsel rendelkező térség pályája (főként külső hatásra visszavezethetően) miként török meg és indul sorvadásnak, majd hogyan vesz ismét felfelé törő lendületet.¹

HOL IS KERESSÜK A BIHARI HEGYKÖZT?

A Bihari Hegyköz az Alföld és az Erdélyi-szigethegység határán fekszik. Részletesebben: délről a Körös-vidék, nyugatról a Bihari-síkság, északról az Érmellék, keletről pedig a Rézalja övezi. A kistáj települései a Berettyó folyó középső szakaszának völgyében helyezkednek el.²

A Bihari Hegyköz – több más tájegységhez hasonlóan – azonban nem erős kontúrokkal megrajzolható kistérség. Talán a déli lehatárolása a legstabilabb, amelyet a dombság gerinc-

1 A Bihari Hegyköz történetével foglalkozó irodalom, a teljesség igénye nélkül: Bihar vármegye és Nagyvárad. Magyarország vármegyéi és városai. Szerk.: *Borovszky Samu*. Budapest, 1901; *Bunyitai Vince*: A váradi püspökség története. 1–4. kötet. Nagyvárad–Debrecen, 1883–1935; *Jakó Zsigmond*: Bihar megye a török pusztítás előtt. Budapest, 1940; *Mezősi Károly*: Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében, 1692. Budapest, 1943; *Rácz Anita*: A középkori Bihar vármegye településeinek névrendszertani vizsgálata. (PhD-értekezés) Debrecen, 2000; *Veliky János*: A Kárpát-medence modernizációjának útja. In *Érmelléki kalauz* 1. 7–14.; *Szilágyi Ferenc*: Közigazgatás a Partiumban. A honfoglalástól napjainkig. Nagyvárad, 2013. Demográfiai adatok: A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Budapest, 1912. 280–296.; Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). Szerk.: *Danyi Dezső–Dávid Zoltán*. Budapest, 1960; A zsidó népesség száma településenként (1840–1941). Szerk.: *Kepescs József*. Budapest, 1993. 116–122.; Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. Népszámlálási adatok 1850–1992. Szerk.: *Varga E. Árpád*. Bihar megye településeinek etnikai adatai, <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/bhetn02.pdf>, Leoltve: 2021. 05. 25.; *Fényes Elek*: Magyar országnak, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. 4. Pest, 1839. 69–96.

2 *Szilágyi Ferenc*: Bihar megye első kétnyelvű falitérképe. Debrecen, 2007; *Uő.*: Közigazgatás a Partiumban. A honfoglalástól napjainkig. Nagyvárad, 2013. 189–190. 42. ábra és 2. táblázat.

vonulata képez. Északon, az Érmelléki-dombság felé nem ennyire egyértelmű a választóvonal, hiszen az itt fekvő településeket szokás az Érmellékhez is sorolni. Bizonytalan a nyugat felőli lehatárolás is. Bihar község és a bihari földvár ugyanis nem tartozik a Hegyközhez, hanem a Bihari-sík része, de a történelmi fejlődés összefüggései miatt arról mégis nehezen választható le. Kelet felől a Gyepes-patak választja el a Rézaljától.

A MEGTELEPEDÉSTŐL A TÖRÖK HÓDÍTÁSIG

A magyarság a letelepedés első fázisában a Kárpát-medence középső térségének megszállására törekedett és ezt követően indult el – valószínűséggel már a X. század során – az ide tartó folyók völgyeinek a betelepítése. A későbbi Bihar vármegye keleti részén elsőként a Kraszna, a Berettyó és az Ér, majd pedig a Sebes-Körös mentén történt meg a letelepedés. A terület birtokbavétele fokozatosan ment végbe, s a XI. század elejére történhetett meg, hogy a magyarság védelmi vonalai a Királyhágó térségébe tolódtak ki.

A későbbi Bihari Hegyköz vidékén a magyarok által talált meglehetősen gyér népesség túlnyomó többsége török eredetű lehetett (kazár, bolgár, avar) és ettől lényegesen kevesebb számban élhettek itt szlávok. A korábbi lakosoknak a magyarságba történő gyors betagozódását egyrészt a nagy létszámkülönbségnek, másrészt pedig a magyar és itt élő törökségi népek közötti nagyfokú kulturális hasonlóságának tudhatjuk be. Elvértve találunk szláv eredetű faluneveket is a térségben, pl. Bihar, Csatár, de a településnevek és földrajzi nevek többsége magyar alapítást enged feltételezni.³ Bihar vármegye és benne a Hegyköz államalapítás kori népességéről egyértelműen kijelentjük, hogy zömében magyar lehetett. Ezt követően, a XV. századi balkáni török előrenyomulás időszakáig jelentős számú idegen népek letelepedéséről nincs tudomásunk a térségben.

Az 1400-as évek második felétől előbb délszláv népek elszórt megtelepedéséről rendelkezünk adatokkal. Jakó Zsigmond feltételezése szerint talán nekik tulajdonítható a Bihar településen található Tót utca beépítése, emellett Hodos névadásaiban találunk szlávokra utaló nyomokat.⁴ Ebben az időszakban a románság megjelenésére konkrét adatokkal nem rendelkezünk, de mivel ők ekkor még nagy számban használtak szláv neveket, nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy szlávokkal vagy románokkal találkozunk-e a forrásokban. Az 1552-es összeírásból kiindulva megállapítható, hogy a török hódítás előtt a Bihari Hegyköz lakossága 10 ezer fő körül lehetett, míg Bihar vármegye teljes népessége kb. 280 ezer főre tehető.⁵ Ezekből a számokból következtetve a Hegyköz legnagyobb településein, Csatáron és Szalárdon kb. 1000 ember élhetett.

Az ország három részre szakadásakor Bihar vármegye az Erdélyi Fejedelemség fennhatósága alá tartozott (Partium), de az erdélyi állam nyugati határának bizonytalansága nem kedvezett a térség gazdasági és társadalmi viszonyainak. A török hódítás, különösen (Nagy)Várad két alkalommal történt „gazdát cserélése” nagy megrázkódtatást jelentett a környező települések számára is. Ennek köszönhetően a XVII. század végére lecsökkent a terület népessége. Az addig virágzó falvak egy része lakatlanná vált, vagy elpusztult. Különösen a szentjobbi vár környezetében volt jelentős a pusztulás, amelynek következményeként Csanámos, Szentlázár, Sanci, Királyi, Terebes és Széplak is elnéptelenedett. Mezősi Károly elemzésére támaszkodva az 1692-es összeírás alapján a Berettyó völgyében 10 lakott

3 Jakó Zs. 1940. 25–26.; Kniezsa I. 2004; Rácz A. 2000. 6, 9–10, 11–12.

4 Jakó Zs. 1940. 70.

5 Mezősi K. 1943. 133.

és 38 lakatlan falut találunk.⁶ A Hegyköz délnyugati részén elhelyezkedő települések sorsa a váradi várral volt összekötve, ezért ezek valamivel nagyobb része vésztele az a török korszakot és a felszabadító háborúk okozta pusztítást. Ha abból indulunk ki, hogy ez a szám csak az adózó népességet jelenti, akkor a vármegye lakosságát kb. 50 ezer főre, a régiót pedig kb. 6000 főre tehetjük. A legnagyobb települések Bihar, Csátár, Szentimre és Újlak lehettek kb. 500–600 lakossal. Az egyik legjelentősebb pusztulás a térség korábbi központját, Szalárdot érte, ugyanis a mezőváros lakossága 50 fő alá csökkent a XVII. század végére.⁷ Leszögezhetjük, hogy az óriási pusztulás ellenére a hegyközi népesség túlélési/megmaradási arányai sokkal kedvezőbbek voltak a megyei adatoknál, hiszen míg Bihar vármegyében a lakosság 4,5% maradt meg, addig a Hegyközben – elsősorban a földrajzi viszonyoknak köszönhetően – 16% volt a túlélő.

AZ ÚJRA NÉPESÍTÉS

A török uralom végére, annak ellenére, hogy a népesség száma jelentősen csökkent, a magyarság a népességen belül túlnyomó többségben maradt. Ezzel szemben a falvak újbóli benépesítése nagyszámú román, jelentékeny számú szlovák és elszórtan érkező sváb lakosság részben természetes, részben pedig szervezett letelepítésével ment végbe. A Hegyköz vidékén a román betelepülés elsősorban a délkeleti (Sítervölgy, Borzik, Szalárdalmás és Kővág) és részben a keleti falvak (Farnos, Csohaj, Sárszeg, Vámosláz, Szentlázár, Királyi) nemzetiségi viszonyait alakította át. Itt román falvak láncolata jött létre. A szlovákság betelepítése ennél lényegesen kevesebb települést érintett, ezek között csak Szentjobb, Tóti, Kistótfalu, Nagytótfalu és Tóttelek említhető meg. Szentjobbra emellett kevés számú sváb telepes is érkezett.

A XVIII. század végén a Hegyközben kb. 18 ezer ember élhetett, ennek kb. 70%-a magyar, 27%-a román és 2%-a szlovák volt. Az évszázad első felében ide telepített svábok nyomait ekkor már alig találjuk a térségben. A szélesebb régióból, a szomszédos Érmellékről származó Fényes Elek 1839-ben kiadott országos statisztikai és geográfiai áttekintése egy megnövekedett népességet, ugyanakkor az előbbihez hasonló nemzetiségi arányokat rögzített. A Hegyköz népessége ekkor kb. 23 ezer fő lehetett.⁸ A XVIII. század időszakában betelepült szlovákok és svábok a XIX. század közepére többé-kevésbé betagozódtak a magyarság sorába, amit elsősorban a magyarokhoz hasonló kulturális és vallási szokásrendszerükkel hozhatunk összefüggésbe.

A XIX. század második felében, utolsó harmadában lezajló demográfiai forradalom természetesen a Hegyköz vidékén is éreztette hatását, amelynek köszönhetően tovább növekedett az itt élő népesség lélekszáma. Az 1910-es népszámlálás alkalmával – amely az utolsó demográfiai adatfelvétel volt a történelmi Magyarországon – már több mint 30 ezer fő élt itt. A nemzetiségi összetétel – a XIX. században is folytatódó román betelepülés ellenére – lényegesen nem módosult, sőt, némileg növekedett a magyarság részaránya. A népességnek kb. a 72%-át a magyarok, 23%-át pedig a románok tették ki.

A Bihari Hegyköz népességének a XX. század első felében mért arányaira és demográfiai adataira természetesen nagy hatással voltak a világháborúk és a történelmi Magyarország széthullása. Míg a XIX–XX. század fordulójának fejlődő gazdasági környezetében (vas-

6 *Uő.*: 1943. 137.

7 *Uő.*: 123, 126.

8 Fényes E. 1839. 69–96.

úthálózat kialakulása, iparosodás stb.) országos szinten páratlan társadalmi fejlődésnek is tanúi lehettünk, amelynek köszönhetően három évtized alatt a népesség megduplázódását könyvelhettük el, addig az 1910 és 1941 között eltelt ugyancsak három évtized alatt csupán 15%-os növekedés volt mérhető. Az itt élő népesség 1941-ben – az egy évvel korábbi országgyarapodást követően ismét magyar statisztikusok által – mért létszáma 34 196 fő volt, amelynek az 1910-es adatoktól csak alig eltérően kb. 69%-a a magyarság és kb. 28%-a a románság soraiból került ki.

A XXI. század első népszámlálását 2002-ben végezték el. Ennek adatai alapján a Hegyköz népessége valamivel több mint 23 500 főt számlált. Ez az adat az előzőekkel egybevetve jelentős csökkenést (>30%) mutat, és ha összehasonlítjuk a korábban rögzített adatsorokkal, akkor megállapíthatjuk, hogy a 2002-ben mért népességszám az 1880-as évek elejének népességszámával (tehát 120 évvel korábbi adatokkal!) mutat egyezőséget. A XX. század második felének népszámlálási adatait szemlélve nagy törést érzékelhetünk az 1960-as évek végétől az 1980-as évek végéig terjedő időszakban, a román szocialista iparosítás korszakában. A települési adatokat egyenként tekintve megállapíthatjuk, hogy valamennyi helység népességszáma 20–40%-kal csökkent. A Hegyköz vidékének demográfiai csökkenésével párhuzamosan a környező kisvárosokban, Székelyhídon és Érmihályfalván enyhe (kb. 10%), Margittán pedig jelentős (kb. 30%) emelkedés ment végbe a népesség számának tekintetében. Ezekétől azonban jóval intenzívebb volt Nagyvárad lakosságának a növekedése, amely az 1950-es évek végétől kezdődően – kb. 100 ezer főről 210 ezer főre növekedve – megduplázódott. A Hegyköz és a szélesen értelmezett régió demográfiai adataiból kiolvashatjuk, hogy a Berettyó-völgy népességének jelentős része a környező fejlődő városokba, de főként Nagyváradra vándorolt. A régió belüli népességkoncentráció 100 éve állandó adatai is ekkor módosultak először jelentős mértékben. A három legnagyobb (1880: Bihar, Csatár, Szalárd; 1910: Bihar, Szalárd, Szentjobb; 1941: Bihar, Szalárd, Szentjobb; 2002: Bihar, Szalárd, Tóti) és a három legkisebb (1880: Hőke, Szalárdalmás, Kővág; 1910: Hőke, Szalárdalmás, Farnos; 1941: Hőke, Farnos, Szalárdalmás; 2002: Hőke, Szalárdalmás, Kővág) település lakosságának a teljes régió belüli népességhez képest 23%-ról 30%-ra nőtt, illetőleg 3%-ról 1,7%-ra csökkent az aránya amellet, hogy minden faluban fogyatkozott a népesség száma. Ez az elmozdulás egyfelől arra utal, hogy a nagyobb településeknek a létszámcsökkenés ellenére is nagyobb a népességmegtartó erejük, másfelől pedig arra, hogy – mivel ezekben a községekben főként a románság létszáma emelkedett – sokkal jobban ki vannak téve a beköltözési migráció folyamatának. A létszámalakulásokkal együtt a térség etnikai arculata is módosult. 2002-ben a lakosság 60%-a volt magyar és 36%-a román, hivatalosan pedig kb. 4%-ot tett ki a cigányság részaránya. Ez utóbbi adat a mért kétszeresénél is nagyobb lehet a valóságban. A népességcsökkenést és a nemzetiségek adatait együttesen tekintve láthatjuk, hogy a magyarság kisebb népességszaporulatával és a térségből kifelé irányuló magasabb migrációs mutatójával szemben a románság lélekszáma csak kis mértékben csökkent. Ez azzal magyarázható, hogy a románság magasabb népességszaporulata mellett a városba telepedési számokat jelentős mértékben ellensúlyozta a távolabbról érkező újabb román migrációs hullám.⁹

Szendrei Ákos

---

9 Uo.